

An Assessment of Iraqi Shiites' Capacity and Their Effect on the Axis of Resistance

Behzad Ghasemi

ABSTRACT

The presence of the majority of Shiites population in the Persian Gulf as well as the influential minority in the West Asia, Balkan and the North Africa, has caused the Shiite population and capacities to be reckoned as a counted-on force in the geopolitical space. The Shiites' privileged characteristic and the factors that contribute to their capability and capacity have converted this group, as a force giving depth to the Islamic revolution and strengthening the resistance front, into an important problem worth being studied. Therefore, the capacity assessment of the parameters and characteristics of Iraqi Shiites and their effect on the axis of resistance has been considered as the main problem of this research. The present research's aim is to assess the capacity of the Iraqi Shiites in, and their contribution, to the development and influence of the "axis of resistance". The geopolitical, geocultural and geoeconomic factors and other unique characteristics of Shiites play a role in upgrading the position of the axis of resistance. The research method was carried out in mixed manner (based on theoretical literature and tacit knowledge) and a questionnaire was planned using theoretical literature and empirical knowledge. The statistical population was selected to be 18 people in a meaningful way in which both the validity of the research and the reliability of the findings were investigated and confirmed, the former based on content and the latter by using Cronbach's Alpha coefficient. The findings of the research showed that there is a meaningful and positive relationship between the elements of belief in political Islam, political geography, cultural geography, defense policy and culture and geoeconomy. Also these findings indicate that the Iraqi shiites do not only have a dynamic and active capacity, they will produce a strengthened resistance front and a developed revolutionary discourse if supported and enabled by the Shiite groups. Therefore, the Shiites constitute the most vital group and driving engine for the front of resistance.

KeyWords: *Islamic revolution, Iraqi shiites, axis of resistance, Shiite parties, Shiite authority, cultural and political geography*

ظرفیت‌سنجی شیعیان عراق و تأثیر آن بر محور مقاومت

بهزاد قاسمی^۱

دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۹/۲۴

تأیید مقاله: ۱۳۹۹/۱۲/۰۹

چکیده

حضور اکثریت جمعیت شیعی در حوزه خلیج فارس و اقلیت تأثیرگذار در غرب آسیا، بالکان و شمال آفریقا، جمعیت و ظرفیت تشیع را به‌عنوان یک نیروی قابل محاسبه در فضای ژئوپلیتیکی قرار داده است. ویژگی متمایز شیعیان و عوامل مؤثر در ظرفیت و توانمندی آن‌ها، این گروه را به‌عنوان یک نیروی مؤثر در عمق‌بخشی انقلاب اسلامی و مقوم جبهه مقاومت به یک مسئله مهم و در خور تحقیق تبدیل کرده است. بنابراین، شناسایی مؤلفه و ویژگی‌های شیعیان عراق و تأثیر آن بر محور مقاومت به‌عنوان پرسش اصلی پژوهش، مورد توجه قرار گرفته است. هدف پژوهش حاضر، ظرفیت‌سنجی شیعیان عراق و تأثیر آنها در توسعه و نفوذ محور مقاومت است. عوامل ژئوپلیتیکی، ژئوکالچر و ژئواکونومی شیعیان عراق و سایر ویژگی‌های متمایز شیعیان در ارتقای جایگاه محور مقاومت، نقش دارد. روش تحقیق به‌صورت ترکیبی (مبتنی بر ادبیات نظری و دانش ضمنی) انجام و با استفاده از ادبیات نظری و دانش تجربی موجود پرسش‌نامه تهیه شد. جامعه آماری به‌صورت هدف‌مند ۱۸ نفر انتخاب گردید که روایی پژوهش مبتنی بر محتوا و پایایی یافته‌ها با ضریب آلفای کرونباخ مورد بررسی قرار گرفته و تأیید شدند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که در بعد باور به اسلام سیاسی، جغرافیای سیاسی، جغرافیای فرهنگی، فرهنگ و سیاست دفاعی و ژئواکونومی ارتباط مثبت و معنی‌داری وجود دارد. نتایج پژوهش، بیانگر آن است که شیعیان عراق نه‌تنها دارای ظرفیت فعال و پویا می‌باشند، با حمایت و توانمندسازی گروه شیعی موجب ارتقای جبهه مقاومت و توسعه گفتمان انقلابی خواهد شد. بنابراین، شیعیان به‌عنوان کلیدی‌ترین گروه و موتور محرکه مقاومت اسلامی محسوب می‌شوند.

کلید واژه‌ها

انقلاب اسلامی؛ شیعیان عراق؛ محور مقاومت؛ احزاب شیعی؛ مرجعیت شیعی؛ جغرافیای سیاسی و فرهنگی.

مقدمه

پیروزی انقلاب اسلامی ایران را می‌توان شروع بیداری اسلامی در نیمه دوم قرن بیستم به‌شمار آورد. انقلاب اسلامی دوره جدیدی از ظهور اسلام با رویکرد سیاسی را به جهان اسلام ارائه کرد. باتوجه‌به اینکه گفتمان انقلابی متحدانی در بیرون از مرزهای سیاسی ایران دارد و همچنین، با تولید گفتمان نهضتی و انقلابی توانست به یک نیروی قابل محاسبه در فضای بین‌المللی به‌شمار رود و در سطح ملی، منطقه‌ای و جهانی معادلات را برهم بزند، جهت تقویت گفتمان انقلاب اسلامی و توسعه دامنه نفوذ محور مقاومت، شناخت گروه‌ها و جریان‌های شیعی و همسو ضروری است.

پس از جنگ جهانی اول، عراق اولین کشور عربی بود که به استقلال دست یافت؛ هرچند این امر با قیمومیت انگلستان همراه بود. گفتنی است؛ بیش از ۹۸ درصد مردم عراق مسلمان هستند و از میان آنان، بیش از ۶۳ درصد را شیعیان تشکیل می‌دهند. امروزه شیعیان در عراق بزرگ‌ترین گروه مذهبی هستند. شیعیان با وجود اینکه همواره در اکثریت بودند، اما از مراکز قدرت و نهادهای عالی دولتی در این کشور دور بوده‌اند. نقش آنان در تعیین سرنوشت ملت عراق در تمامی عرصه‌های حیاتی همواره کاهش یافته و تصمیم‌گیری‌های غیرقانونی بر آنان تحمیل شده است. شیعیان عراق با وجود تبعیضات فراوان، با اتکا به رهبری مذهبی توانسته‌اند هویت خود را حفظ کنند و شهرهای مقدس همواره مراکز مهم پژوهش و تحصیل علوم دینی برای شیعیان جهان بوده است.

پیروزی انقلاب اسلامی، تأثیر زیادی بر مردم و جریان‌های سیاسی عراق داشت. وجود اصول اعتقادی مشترک، نقش مرجعیت، سابقه اقامت امام خمینی (رحمته‌الله‌علیه) در عراق و وجود عتبات عالیات از جمله شاخص‌های مهمی است که «همبستگی ایدئولوژیک و همگرایی تاریخی - فرهنگی» بین عراق و گفتمان انقلابی همگرایی ایجاد کرده است. امروزه شیعیان عراق نقش برجسته‌ای در تحولات سیاسی عراق و محور مقاومت ایفا کرده‌اند. باتوجه‌به نقش برجسته و مهم شیعیان عراق در تحولات منطقه، ویژگی و تأثیر شیعیان عراق به‌عنوان مسئله تحقیق انتخاب و مورد بررسی قرار گرفته است.

با عنایت به اینکه تشیع از همان صدر اسلام وارد عراق شد و می‌توان ورود تشیع به عراق را با ورود اسلام هم‌زمان دانست. دوره تثبیت تشیع در عراق را باید در حیات امام علی (علیه‌السلام) دانست. وجود عتبات مقدسه، حضور امامان معصوم (علیهم‌السلام) بر اهمیت ژئوپلیتیکی آن افزوده است. سالانه میلیون‌ها شیعه از سراسر جهان به منظور زیارت وارد عراق می‌شوند. واقعه عاشورا از مهم‌ترین وقایع تاریخ تشیع است که در سرزمین عراق و شهر کربلا واقع شده است. پیاده‌روی اربعین که هر ساله هم‌زمان با چهل‌مین روز شهادت امام حسین (علیه‌السلام) برگزار می‌شود به یکی از بزرگترین نمادهای تجمع «گردهمایی و بسیج مردمی» تبدیل شده و بازتاب گسترده‌ای در جهان اسلام و عرصه بین‌المللی پیدا کرده است. هدف پژوهش، شناخت مؤلفه و شاخص‌های برجسته شیعیان عراق و تحلیل تأثیر آن بر محور مقاومت است. براساس مسئله پژوهش و هدف تحقیق؛ سؤال اصلی این است که مؤلفه‌ها و شاخص‌های شیعیان عراق که در توسعه و تقویت جبهه مقاومت نقش و تأثیرگذارند، کدامند؟ به نظر می‌رسد، با توجه به ظرفیت و توان شیعیان عراق در زمینه باور عقیدتی، جغرافیای سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و فرهنگ دفاعی، نقش مهمی در محور مقاومت دارند.

پیشینه پژوهش

براساس مطالعه و جستجوهای انجام‌شده درباره ظرفیت‌سنجی شیعیان عراق و تأثیر آن بر محور مقاومت، اثر مستقلى نگارش نیافته است. بررسی‌های انجام‌شده، نشان می‌دهد برخی از پژوهشگران و محققان وضعیت شیعیان عراق و ژئوپلیتیک شیعیان را مورد بررسی و پژوهش قرار داده‌اند. اگرچه شیعیان عراق در طول تاریخ سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در جهان اسلام ایفای نقش کرده‌اند؛ ولی پس از پیروزی انقلاب اسلامی و بعد از سرنگونی رژیم بعث، فعالیت سیاسی برجسته و مؤثر داشته‌اند. در این مقاله ظرفیت‌سنجی شیعیان عراق با رویکرد جدید و تحلیلی نو مورد بررسی واقع شده و پس از شناخت ظرفیت و وضعیت شیعیان عراق، تأثیر آن بر محور مقاومت به صورت تحلیل کیفی و تأثیر کمی آن مورد سنجش و ارزیابی قرار گرفته است. درباره پیشینه پژوهش نیز گفتنی است که پس از بررسی و مطالعه منابع مختلف پیرامون موضوع به برخی منابع و مقالات علمی منتشرشده در این زمینه می‌توان اشاره کرد:

مؤید جبیر محمود (۲۰۱۹)، مقاله «الظاهره الحزبیه فی العراق الجدید - جدلیه العلقه بین الفکر و الممارسه»، هدف این مقاله، اثبات این فرضیه بوده که احزاب، جریان‌ها و گروه‌های سیاسی عراق پس از سال ۲۰۰۳ فعالیت سیاسی خود را توسعه داده و توانسته‌اند به میزان اندازه و توان خود در قدرت سیاسی ایفا نقش بکنند.

یونس فروزان، عبدالرضا عالیشاهی و حسین مسعودنیا (۱۳۹۸)، مقاله «جریان صدر و ظهور واپسگرایی هویتی در جبهه مقاومت در دو بعد کلان سخت و نرم»، نتایج مقاله به این اشاره دارد که رویکردهای پراگماتیستی جریان صدر به ظهور واپس‌گرایی میان شیعیان صدر انجامیده و جبهه مقاومت در منطقه از دستاوردهای اصلی خود دورمانده است. براساس تحلیل این مقاله شکاف‌های موجود میان گروه‌های شیعه سبب شده که جبهه مقاومت نتواند در دستاوردهای خود به معنای حقیقی و واقعی دست پیدا کند. در این زمینه گفتنی است که بعد از سقوط رژیم صدام در عراق و با اوج‌گیری جریان تروریستی داعش و تصرف بخشی از عراق توسط تکفیری‌ها، گروه‌ها و جریان‌های شیعی به اتحاد و وحدت سیاسی رسیده و در نتیجه آن توانستند دستاوردهای سیاسی و اجتماعی را به‌ارمغان بیاورند، تشکیل بسیج مردمی و تقویت محور مقاومت و حضور در صحنه سیاسی و نظامی جهت مقابله با داعش از مصادیق عینی آن است.

مجتبی میری و میثم نوذری (۱۳۹۷) مقاله «نقش و جایگاه احزاب و گروه‌های شیعه در عراق باتأکید بر همگرایی با ایران»، نتایج این مقاله در پی اثبات این فرضیه است که اشتراکات موجود بین شیعیان عراق و ایران به همگرایی و نزدیکی بین این دو کشور منجر شده و خواهد شد. باتوجه به وجود آرمان‌های عدالت‌خواهی، ظلم‌ستیزی و مقابله با رژیم صهیونیستی، امریکا و تروریسم شیعیان ایران و عراق به هم نزدیک شده و در آینده نقش برجسته ایفا خواهند کرد. عوامل و همکاری مشترک اقتصادی، تجاری، تولید و صادرات نفت می‌تواند زمینه مناسب تقویت و تداوم همکاری و تسریع نزدیکی بین ایران و عراق شود.

فیروز نجفی و دیگران (۱۳۹۶) مقاله «نقش و جایگاه گروه‌های شیعه در ساختار سیاسی عراق پس از فروپاشی (۲۰۰۳ - ۲۰۱۵)» نتایج پژوهش نشان می‌دهد که جریان‌های شیعی عراق به صورت عمده در تحولات سیاسی و اجتماعی نقش داشته‌اند. به‌همین منظور،

جریان‌های شیعی به صورت اجمال اشاره شده است. نتایج مقاله حاکی از آن است که اندیشه سیاسی شیعیان پس از مسلط شدن بر قدرت سیاسی نقش سیاسی پیدا کرده و مفاهیم جدید تولید کرده است. شیعیان عراق پس از قدرت‌گیری سیاسی در جهان عرب الهام‌بخش شده‌اند و الهام‌بخشی و تداوم حیات سیاسی شیعیان عراق در نتیجه وفاق ملی، قدرت مرجعیت، تعامل میان شیعیان و وحدت گروه‌ها بوده است.

رضا التیامی‌نیا و دیگران (۱۳۹۵) مقاله «تحلیل پیامدهای منطقه‌ای ژئوپلیتیک شیعه در دوران صدام»، نتایج به‌دست‌آمده از این پژوهش نشان می‌دهد که قدرت‌یابی شیعیان عراق توانسته است در جامعه عراق دگرگونی ایجاد کند. با دگرگونی سیاسی توسط شیعیان افق سیاسی عراق توسط شیعیان تعیین خواهد شد و شیعیان عراق بر آینده شیعیان دیگر کشورهای عرب نیز تأثیرگذار خواهد بود. بعد از سرنگونی صدام معنویت، مذهب در شیعیان ارتقا پیدا کرده و به توسعه سیاسی انجامیده است. عراق از جهات مختلف کانون اصلی و هسته مرکزی تشیع عرب بوده که امروزه، به قدرت سیاسی متناسب با جایگاه اکثریتی رسیده است و می‌تواند در آینده نیز جایگاه تاریخی، اقتصادی و اجتماعی خود را بازیابد.

محمد سهرابی و امرالله اشرفی و مرتضی کریمی (۱۳۹۵) مقاله «کالبد شناسی احزاب و گروه‌های سیاسی عراق و تأثیر آنها بر روابط ایران و عراق»، نتایج این مقاله نشان می‌دهد باتوجه‌به بافت جمعیتی عراق شیعیان در اکثریت بوده و نقش مهمی در پیشبرد سیاست خارجی و درجهت منافع منطقه و ایران خواهد بود. نگارندگان مقاله معتقدند که مراجع تقلید در عراق باتوجه‌به جایگاه بالا بین شیعیان و تأثیرگذاری سیاسی و اجتماعی مرجعیت در عراق می‌تواند افق سیاسی شیعیان را در آینده تقویت کند. گروه‌های شیعه در عراق به‌عنوان گروه فرهنگی و سیاسی تأثیر زیادی در روابط بین ایران و عراق دارند و این روابط می‌تواند دستاوردهای زیادی را به‌همراه داشته باشد.

علی‌عسگر شهبازی و مجید رحمتی (۱۳۹۵) مقاله «نقش و جایگاه شیعیان در ساختار عراق» نتایج به‌دست‌آمده از این مقاله درصدد است که نشان دهد اکثریت جمعیتی شیعیان در قدرت سیاسی و نقش‌آفرینی شیعیان در ساختار عراق جدید تأثیر داشته است. شیعیان از نظر تعداد و هم از نظر تأثیر فکری، مهم‌ترین گروه در کشور عراق هستند که پس از استقلال در

کانون تاریخ عرب قرار گرفته و به گفتمان و سیاست‌های عربی کمک کرده است. با تأثیرپذیری از انقلاب اسلامی، شیعیان عراق قدرت سیاسی یافته و توانسته‌اند در ساختار نوین عراق نقش‌آفرینی کنند.

سید محسن حکیم (۱۳۹۴)، در کتاب «موضع آتی شیعیان عراق در برابر کشورهای همسایه» به تحلیل وضعیت شیعیان عراق و نگاه به آینده عراق و نقش شیعیان در ساختار سیاسی عراق، از سوی دیگر روابط شیعیان عراق و ایران و رویکرد شیعیان عراق در برابر کشورهای همسایه پرداخته است.

مصطفی غلامی (۱۳۹۴)، در مقاله «نقش شیعیان و رهبران مذهبی عراق در تحولات سده اخیر» به بررسی و تحلیل جایگاه و وضعیت شیعیان عراق، شناسایی ویژگی رهبران مذهبی و مرجعیت عراق و بررسی عملکرد شیعیان و گروه‌های سیاسی شیعه در قرن اخیر پرداخته است.

احمد دوست‌محمدی و محمد سالم الغبان (۱۳۹۴)، مقاله «بررسی تأثیر گروه‌های شیعه عراق بر عدم موفقیت طرح خاورمیانه جدید»، نتایج به‌دست‌آمده از این مقاله درصدد است که نشان دهد عملکرد مثبت شیعیان عراق توانسته طرح امریکایی را شکست دهد. عملکرد مثبت شیعیان عراق و هم‌افزایی و به‌کارگیری عنصر مرجعیت که در مراحل مختلف، محوریت پیدا کرده‌اند، منجر به موفقیت سیاسی و اجتماعی شیعیان شده است. شیعیان عراق از طریق مقاومت سیاسی در برابر اشغالگران و به‌کارگیری همه امکانات و بسیج سیاسی و بسیج مردمی، وحدت ملی، خودداری از اختلافات قومی و فرقه‌ای، همزیستی در چارچوب نظام دموکراتیک کثرت‌گرا، رهبری مراجع توانسته است طرح امریکایی را شکست داده و شیعیان در عراق موفق شوند.

علی آدمی و حوا ابراهیمی (۱۳۹۳) مقاله «جایگاه شیعیان در ساختار سیاسی عراق جدید»؛ نتایج مقاله نشان می‌دهد که با ایجاد تغییرات در ساختار سیاسی و سرنگونی رژیم بعث بعد از سال ۲۰۰۳ میلادی شیعیان توانستند نفوذ و قدرت قابل توجه پیدا کنند. هویت شیعی، وفاق شیعیان، نقش آموزه‌های دینی، معنابخشی سیاسی، هویت دهی و ایفای نقش فعال شیعیان از عوامل مؤثر در ساختار سیاسی عراق توسط شیعیان بوده است.

مسلم طاهری و محمود تقی‌زاده (۱۳۹۳)، مقاله «رویکرد جریان‌های شیعی عراق به تحولات نوین کشور»؛ نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که جریان‌ها و گروه‌های حاضر در عراق بر تحولات نوین کشور، تأثیر گذاشته است. نگارندگان، گروه‌های و جریان‌های سیاسی و اجتماعی را مورد بررسی قرار داده و از دریچه شناخت گروه‌های شیعی عراق تحولات نوین را تحلیل و بررسی کرده‌اند.

برنا بلداجی سیروس (۱۳۸۳) در مقاله: «شیعیان عراق؛ بررسی وضعیت جامعه شناختی» به تحلیل وضعیت جامعه‌شناختی و عملکرد سیاسی و اجتماعی شیعیان در عراق و تحلیل تأثیر شیعیان در بافت اجتماعی و جامعه‌شناختی پرداخته و همچنین در نتیجه پژوهش به تأثیر شیعیان در ارتقای جایگاه سیاسی و بهبود و ارتقای جایگاه شیعیان عراق را در قالب جامعه‌شناسی سیاسی تحلیل کرده است.

با بررسی پیشینه پژوهش‌های انجام‌شده در زمینه شیعیان عراق و ظرفیت شناختی گروه‌ها و جریان شیعی از یک سو اهمیت این موضوع آشکار شده و نشان می‌دهد که همچنان موضوع شیعیان عراق، ظرفیت و توانایی شیعیان در عرصه سیاسی و اجتماعی محل پژوهش و درخور تحقیق و پردازش است. از سوی دیگر، وجه تمایز مقاله حاضر با سایر پژوهش‌های انجام‌شده در شناخت و تحلیل تأثیر کیفی و کمی شیعیان عراق بر محور مقاومت است که در پژوهش‌های انجام‌شده کمتر به آن توجه شده، یا مورد بررسی قرار نگرفته است. علاوه بر آن وجوه ممتاز مقاله تبیین و ارائه مصادیق و داده‌های مستند متناسب با شاخص‌های ارائه‌شده در جدول ابعاد، مؤلفه‌ها و جدول نهایی پژوهش است که در پژوهش‌های انجام‌شده وجود ندارد. با توجه به رویکرد ویژه و پردازش دانش ضمنی درباب شیعیان عراق، پژوهش حاضر هدف متمایزی داشته و حاوی مسئله مهم در زمینه مقاومت پژوهی است. وجوه جدید مقاله در آن است که نخست، پس از شناسایی عوامل و ویژگی‌های شیعیان عراق با استفاده از روش کیفی (اسنادی و دانش ضمنی) و سنجش کمی، به تحلیل عوامل شاخص‌ها و تأثیرگذاری آن بر محور مقاومت پرداخته که تاکنون از این منظر، پژوهش مستقلی انجام نشده است.

مبانی نظری (داده‌های پژوهش)

مقاومت اسلامی: جبهه مقاومت یک ائتلاف ژئوپلیتیک منطقه‌ای و مرکب از مجموعه بازیگران دولتی و غیردولتی است که دارای منافع مشترک ملی، ایدئولوژیک و هستی‌شناسی هستند. این کشورها و گروه‌ها به دنبال احقاق حقوق مستضعفان و مبارزه با مستبدان بوده و هدف آنها، تأمین مصالح امت اسلامی، تأمین منافع و تضمین امنیت جمعی مسلمین و جوامع مسلمان است. در واقع، محور مقاومت یک جبهه استکبارستیز و نفی سلطه است که بر منابع درونی و بازیگران غیردولتی تکیه دارد. هدف غایی مقاومت، استقلال و برپایی نظام اسلامی باتکیه بر جهان‌بینی دینی بوده که هسته مرکزی مقاومت انقلاب اسلامی است.

مقاومت و پایداری در قرآن از دستورات مورد تأکید خداوند متعال است و انبیای الهی مأمور به صبر و ایستادگی شده و در انجام رسالت الهی خود به آن پایبند بوده‌اند. انقلاب اسلامی نیز ادامه نهضت انبیا بوده است. آن‌گونه که در کلام بنیان‌گذار انقلاب اسلامی نیز آمده است: انقلاب اسلامی ادامه نهضت انبیا و برگرفته از الگوی مقاومت و ایستادگی سیدالشهدا است. امام خمینی (ره) در این باره فرمودند: «اگر قیام حضرت سیدالشهدا نبود، امروز ما نمی‌توانستیم پیروز شویم» (صحیفه امام خمینی، جلد ۱۷، ۱۳۷۸: ۵۶). مقاومت از نظر اسلام، امری دائمی است و برای رسیدن به هدف باید صبر و استقامت کرد تا به آن دست یافت. در نتیجه مقاومت اسلامی در برابر ظلم، تجاوز و اشغالگری، دین‌ستیزی، سلطه استکبار و متحدان آنها شکل گرفته و هدفش حفظ حقوق، دفع ستم، رفع اشغال، حفظ استقلال، جلوگیری از سلطه و حفظ داری‌ها مطابق آموزه‌ها و احکام دین می‌باشد (قاسمی، ۱۳۹۷: ۱۱). مقاومت براساس حقوق عادلانه مبتنی بر عدل الهی و دارای اهداف آرمانی و مشروع است.

ژئوپولیتیک: از دو واژه «ژئو» یعنی سرزمین و «پولیتیک» یعنی سیاست و قدرت تشکیل شده است. مجموع این دو واژه نشانگر جغرافیای سیاسی و نقش تعیین‌کننده سرزمین در قدرت و سیاست است. برای ژئوپولیتیک اصطلاحات «علم سیاست جغرافیا»، «سیاست مبتنی بر زمین»، «جغرافیای سیاسی و سرزمینی» و «قدرت مبتنی بر سرزمین» استفاده شده است. در مجموع، مفهوم جغرافیای سیاسی حامل این پیام است که سرزمین، جغرافیا و محیط سرزمینی در

تحولات سیاسی نقش دارد و تعیین‌کننده است. در واقع، جغرافیای سیاسی گونه‌ای از علم و روش است که در عرصه بین‌المللی ایفا نقش می‌کند (پاسیون^۱، ۱۹۸۵) و به‌همین جهت به عرصه رقابت و کشاکش بین کشورهای مختلف و به‌ویژه کشورهای بین‌المللی و قدرت‌های بزرگ تبدیل می‌شود. در نتیجه، بخشی از جغرافیا را که با قدرت و سیاست تقاطع کرده و عجین می‌شود، ژئوپلتیک نامیده‌اند (حافظ‌نیا، ۱۳۸۶: ۲۱) جغرافیای سیاسی بیانگر نقش‌آفرینی محیط سرزمینی در روابط بین دولت‌ها و تأثیرپذیری و تأثیرگذاری آن در قدرت و سیاست است.

ژئوپلتیک شیعه: گستره و دامنه تاریخی و سیاسی شیعه در کشورهای جهان اسلام و غرب آسیا که با هارتلند ایران ارتباط و پیوند دارد (توال، ۱۳۸۲: ۹) پراکندگی جغرافیایی و گستره جغرافیایی شیعه که لبنان، عراق، عربستان، کویت، بحرین، ایران، افغانستان، پاکستان و هندوستان را دربر گرفته و شیعیان را به دسته غالب اکثریتی و اقلیت کوچک شیعی تقسیم کرده و شامل بالکان، آفریقا و برخی از کشورهای اروپایی را نیز می‌شود، ژئوپلتیک شیعه می‌نامند.

ژئوپلتیک شیعیان عراق: منظور از ژئوپلتیک شیعیان عراق مکان و سرزمین‌های حضور، نفوذ، پراکندگی شیعیان در سطح کشور عراق است. شیعیان در استان‌های مختلف عراق و سرزمین‌های خود در ابعاد مختلف سیاسی، اقتصادی، تجاری، ارتباطی، فرهنگی، اجتماعی، دینی، علمی، فناوری، نظامی، امنیتی، حیثیتی یا زیست‌محیطی حضور فعال دارند.

احزاب سیاسی، جریان‌ها و گروه‌های شیعی

در این بخش دسته‌بندی جدیدی از احزاب سیاسی شیعیان، جریان‌ها و گروه‌های شیعی در عراق صورت گرفته است. براساس جستجو، مطالعه و بررسی‌های انجام‌شده در زمینه احزاب و گروه‌های شیعه در عراق بدیهی است که اطلاعات، منابع و تحلیل‌های ارائه‌شده قدیمی بوده و اکثریت مقالات و تحقیقات انجام‌شده براساس منابع قدیمی تحلیل شده است. در این پژوهش با استفاده از تحقیقات پیشین به‌عنوان ادبیات تحقیق و دسته‌بندی جدید شیعیان عراق در دو بخش، بررسی شده است. ابتدا احزاب و گروه‌های اصلی شیعی در محیط سیاسی عراق بررسی شده و سپس احزاب و جریان‌های شیعی کوچکتر با میزان تأثیرگذاری کمتر نیز احصا شده‌اند. لازم به توضیح است کدر پژوهش‌های پیشین، گروه‌های عمده شیعی در عراق شامل

1. Marco Pacione

جماعه العلماء، حزب الدعوة الاسلامیه، سازمان عمل اسلامی، مجلس اعلای انقلاب اسلامی، حزب فضیلت اسلامی عراق، جریان موسوم به صدری‌های عراق و حوزه صدر بوده که در اغلب تحقیقات، به صورت تکراری و مشابه هم بودند. علاوه بر تکرار و قدیمی بودن دسته‌بندی احزاب و جریان‌های شیعی عراق، امروزه برخی ادغام، انشعاب و یا وجود نداشته و فعالیت سیاسی ندارند. در این پژوهش با توجه به تحقیقات پیشین، ادبیات موجود و مبتنی بر اسناد و منابع معتبر، دسته‌بندی جدیدی صورت گرفته است. گرچه سعی شده است احزاب و ائتلاف‌های انتخاباتی از هم تفکیک شوند و فقط به احزاب و جریان‌های سیاسی اصلی مؤثر و احزاب خرد پرداخته شود. برخی از ائتلاف‌های سیاسی شیعه در عراق موسمی و موقتی هستند ولی احزاب و جریان‌ها ریشه‌دار هستند.

احزاب و گروه‌های سیاسی شیعی اصلی

۱. **حزب ائتلاف فتح:** یکی از احزاب سیاسی عراق به شمار می‌رود که توسط هادی العامری در سال ۲۰۱۸ تأسیس شد. این ائتلاف از گروه‌های بسیج مردمی و مجلس اعلای اسلامی عراق و برخی احزاب سیاسی کوچک تشکیل شده است. ائتلاف فتح شامل گروه‌های نجباء، صادقون (عصائب اهل الحق) که به نوعی تاریخچه و ریشه خود را در بدر هم می‌دانند. هدف نخست از تأسیس این ائتلاف، شرکت در رقابت‌های انتخاباتی مجلس عراق در ماه مه ۲۰۱۸ میلادی بود. هادی العامری پس از به توافق نرسیدن با ائتلاف نصر، تصمیم به تأسیس این ائتلاف و شرکت در رقابت‌های انتخاباتی مجلس عراق در ماه مه ۲۰۱۸ میلادی گرفت (العامری، ۱۳۹۷: ۱). پس از ائتلاف فتح میزان تأثیرگذاری شیعیان در عراق افزایش پیدا کرد؛ به طوری که فهرست سائرون وابسته به مقتدی صدر در انتخابات پارلمانی عراق ۵۴ کرسی و فهرست الفتح وابسته به هادی العامری ۴۷ کرسی به دست آورد.

۲. **حزب دولت قانون:** ائتلاف دولت قانون، یک ائتلاف سیاسی انتخاباتی است که نوری مالکی نخست وزیر اسبق عراق و رئیس حزب الدعوة در سال ۲۰۰۹ برای شرکت در انتخابات ایالتی تشکیل دادند. در این ائتلاف علاوه بر حزب خود نوری مالکی، گروه‌های دیگری همچون برخی از سران قبایل اعراب، کردهای شیعه، مسیحیان و افراد مستقل حضور دارند. شعار این حزب «امنیت، خدمات و حکومت مرکزی مقتدر» است. نام این ائتلاف اشارتی بر بهبود

وضعیت امنیتی عراق در دوران حکومت نوری مالکی بود. دستاوردی که پس از نبرد بصره (۲۰۰۸) و دیگر عملیات‌های نیروهای مسلح عراق حاصل شد (محمود، ۲۰۱۹: ۲۰۴). این ائتلاف در انتخابات پارلمانی ۲۰۱۰ نیز پس از عدم توافق حزب الدعوه با مجلس اعلاى اسلامی عراق و جنبش صدر شرکت داشت. در این انتخابات، ائتلاف دولت قانون با کسب ۸۹ کرسی از مجموع ۳۲۵ کرسی مجلس در جایگاه دوم پس از ائتلاف العراقیه قرار گرفت. در انتخابات ایالتی ۲۰۰۹ این ائتلاف با کسب ۲۸/۸٪ آرا موفق به تصاحب ۱۲۶ کرسی از مجموع ۴۴۰ کرسی شد و موفق‌ترین فهرست انتخاباتی بود. گرچه هسته اصلی این فهرست را سیاست‌مداران اسلام‌گرای شیعه و در رأس آنها حزب الدعوه تشکیل می‌دهند، اما این ائتلاف به‌طور رسمی سکولار و فراقومی است و تعداد زیادی از سیاست‌مداران مستقل و احزاب کوچک سنی، مسیحی، کرد، ترکمن و فیلی نیز در آن جای دارند (رضایی، ۱۳۸۸: ۱). ریشه دولت قانون به حزب الدعوه باز می‌گردد. حزب الدعوه یک سازمان بانفوذ شیعی در عراق بود که شاگردان محمدباقر صدر آن را پایه‌گذاری کردند. هدف تأسیس این حزب علاوه بر رویکرد اصلاحی و جنبش شیعی در عراق، با هدف تبلیغ هنجارهای اسلامی و ارزش‌های شیعی شکل گرفت و به نقد لیبرالیسم و تبلیغ دین می‌پرداخت. حزب الدعوه پس از تأسیس و گسترش، متحمل ضربات سنگینی شد. بعد از فشار فعالیت زیرزمینی داشته و بعدها به فعالیت سیاسی روی آورد (شاناهان، ۱۳۸۷: ۲۶۷). رویکرد حزب، در مشارکت سیاسی در جریان انتخابات و تصویب قانون اساسی عراق و در تبعیت از فتوای آیت‌الله سیستانی نگرش مثبت داشت. حزب الدعوه نظام پارلمانی مبتنی بر قانون اساسی و پیروی از نظام دموکراتیک را پذیرفته و به‌دنبال تأسیس نظام اسلامی بوده است. از نظر این حزب نظام دموکراتیک مردم پایه مناسب با جامعه عراق است (موسوی، ۱۳۸۳: ۳۶). از ابزارهای رسانه‌ای حزب می‌توان روزنامه الدعوه را نام برد که از جمله نشریات مطرح در عراق است. حزب الدعوه از گروه‌های فعال شیعی عراق است که بیشتر شاخه‌های آن قائل به فقه سیاسی شیعی بوده و برخی ولایت‌فقیه را نیز پذیرفته‌اند. با پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، حزب الدعوه انگیزه و روحیه زیادی پیدا کرده و متأثر از نظام سیاسی مبتنی بر فقه سیاسی شیعه در ایران، فعالیت خود را توسعه داد. در برهه‌ای از فعالیت حزب الدعوه، برخی از افراد به ایران تمایل پیدا کرده که بتوانند با حضور در

ایران به فعالیت سیاسی و فرهنگی خود ادامه دهند. لازمه آن ایجاد تغییر و بازنگری در اساسنامه حزب الدعوة بود که به نتیجه نرسید (برنابلدچی، ۱۳۸۳: ۱۵۸). اکنون نیز ائتلاف دولت قانون در عراق به عنوان گروه بانفوذ شیعی و باتکیه بر عقبه تاریخی خود تأثیر زیادی در انتخابات آینده دارد. رهبر ائتلاف دولت قانون «نوری مالکی» بر ضرورت حمایت دولت از انتخابات و تأمین امنیت آن تأکید دارد (تسنیم، ۱۳۹۹: ۱).

۳. **حزب ائتلاف نصر:** یک ائتلاف سیاسی در عراق است که در ۱۴ دسامبر ۲۰۱۷ توسط حیدر العبادی تأسیس شد. پس از مدت کوتاهی، ائتلاف فتح به رهبری هادی العامری با این ائتلاف متحد شد. این اتحاد به سرعت فروپاشید. هادی العامری و ائتلاف تحت فرمانش، به علت آنچه که او ورود چهره های فاسد و مشکوک به ائتلاف نصر خواند، در ۱۵ ژانویه ۲۰۱۸ میلادی از اتحاد با این ائتلاف کناره گرفت (www.newindianexpress.com). سرانجام ائتلاف نصر توانست با کسب ۱،۱۳۴،۲۶۶ رأی در انتخابات مجلس عراق در ماه مه ۲۰۱۸ میلادی، ۴۲ کرسی از ۳۲۹ کرسی مجلس عراق را از آن خود سازد (www.dw.com). با توجه به تجربه فعالیت سیاسی حیدر العبادی و حضور فعال در پارلمان سال ۲۰۱۸ به نظر می رسد با توجه به میزان امیدواری و تلاش ائتلاف النصر به رهبری حیدر عبادی بتواند کرسی قابل توجهی از نیروی سیاسی در پارلمان آینده عراق را به دست آورد.

۴. **حزب صدر:** یک گروه اسلام گرای ملی گرای عراقی است که در سال ۲۰۰۳ پس از سقوط صدام تأسیس شد و امروزه توسط مقتدی صدر اداره می شود. این جنبش خود را حامی تمام مردم عراق بالاخص شیعیان این کشور می داند. ایدئولوژی این گروه متأثر از دیدگاه های سید محمد صدر است (شوقی البغدادی، ۲۰۱۱: ۳۸). حزب فضیلت اسلامی از زیرشاخه های جریان صدر است و جیش المهدی شاخه نظامی این حزب است. این حزب در انتخابات مجلس عراق (دسامبر ۲۰۰۵) به عنوان بخشی از ائتلاف ملی عراق حضور داشت ولی اختلافات پدید آمده بین سران جریان صدر و نوری مالکی در زمان دولت اول نوری مالکی، موجب جداسدن جریان صدر از ائتلاف ملی عراق و حضور مستقل آنها در انتخابات شوراهای استانی عراق (۲۰۰۹)، انتخابات مجلس عراق در (۲۰۱۰)، (۲۰۱۴) و (۲۰۱۸) شد که موفقیت نسبی جریان صدر را به همراه داشت (الشبوط، ۲۰۱۱: ۳۸ - ۴۴). جریان صدر امروزه تحت

رهبری مقتدی صدر تأثیر زیادی در آینده سیاسی عراق دارد و سائرون ذیل این جریان قرار دارد. «علی‌اللامی» نماینده پارلمان عراق از ائتلاف «سائرون» مورد حمایت جریان صدر بر این باور است که جریان صدر از جایگاه بالایی میان مردم برای انتخابات پارلمانی آینده (حدود ششم اکتبر ۲۰۲۱ / نیمه مهر ماه ۱۴۰۰) برخوردار است و امید دارد که در پارلمان بعدی بیش از ۵۴ کرسی را جریان صدر کسب کند (خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۳۹۹: ۱).

۵. مجلس اعلا: با آغاز جنگ تحمیلی رژیم بعثی علیه ایران، روحانیون عراقی تمایل به ایران پیدا کرده که از جمله آن فرزندان آیت‌الله محسن حکیم وارد ایران شدند. تقویت مجلس اعلا به نوعی مرهون حمایت و پشتیبانی ایران نیز بوده است (فولر، فرانکه، ۱۳۸۴: ۲۰۸). عمده قدرت مجلس اعلا پس از اشغال عراق و توسط محمدباقر حکیم نمایان شد. دیدگاه این حزب بر «ولایت‌فقیه» استوار بوده و با عنایت به غلبه شیعیان در عراق، به دنبال نهادینه‌سازی فرایند دموکراتیک در عراق هستند (جویس، ۱۳۷۳: ۵۷). مجلس اعلا عراق از جمله جریان‌های فعال شیعی هستند که در صدد بهره‌گیری از ظرفیت شیعیان با استفاده از روش مسالمت‌آمیز، نرم و فرهنگی، اهداف و برنامه‌های خود را پیگیری نمایند. مجلس اعلا یکی از نیروهای سیاسی مهم در عراق به حساب می‌آید و به دنبال تأسیس دولت جدید در عراق است. در انتخابات ۲۰۰۵ میلادی، شیعیان عراق ائتلافی به نام «اتحاد عراق واحد» با نقش محوری مجلس اعلا تشکیل دادند؛ ولی به دلیل ریزش رأی و کاهش کرسی‌های مجلس نتوانست در تشکیل دولت موفق شود. هرچند جایگاه ویژه‌ای در معادلات سیاسی و قدرت دارد (لطیف زبیدی، ۱۳۹۰: ۳۴۵). مجلس اعلا قدرت شبه‌نظامی قوی دارد و در راستای خودآگاهی شیعیان و سازماندهی نیروهای شیعی نقش مهمی داشته و تحت رهبری مرجعیت شیعی در محور مقاومت دستاورد سیاسی داشته است. در سال‌های اخیر هرچند نفوذ مجلس اعلا به تدریج کاهش یافته اما هنوز بزرگترین حزب در مجلس نمایندگان عراق است و کنترل وزارتخانه‌های حساسی را در اختیار دارد (جمیل و فالج، ۲۰۱۷: ۲). مجلس اعلا، سازمان‌های خیریه، مدارس و کتابخانه‌هایی را نیز در کشور اداره می‌کند. پس از ترور حکیم در سال ۱۳۸۲ عبدالعزیز حکیم برادرش به ریاست این مجلس رسید. با مرگ وی در سال ۱۳۸۸ ریاست مجلس اعلا به

عمار حکیم واگذار شده است (ترا بیان، ۱۳۸۲: ۱). سپس در سال ۲۰۱۸ عمار حکیم از این منصب استعفا داده و همام حمودی جایگزین او در پست ریاست این مجلس قرار گرفت. گفتنی است که گروه جماعه‌العلماء از جریان‌های شیعی بود که در ذیل دولت قانون قرار دارد و امروزه به صورت مستقل فعالیت می‌نماید. ریشه این گروه شیعی به دهه ۶۰ میلادی باز می‌گردد که پشتیبان این گروه شیعی آیت‌الله محسن حکیم بود. جماعه‌العلماء در گذشته به لحاظ فعالیت سیاسی، از جایگاه برتر سیاسی برخوردار بوده و توانستند در طول فعالیت خود در عراق ایفا نقش کنند. جماعه‌العلماء در برهه حضور و نفوذ حزب کمونیست نیز فعالیت وسیع داشته و واحد قابل توجهی موفق بودند (دادفر، ۱۳۸۸: ۲۵). این اقدام اگرچه در ابتدا با انگیزه‌های دینی و فرهنگی صورت گرفت، در اصل فعالیت جماعت‌العلماء در نقد اندیشه‌های کمونیستی و لیبرالیستی، این جریان شیعی را وارد عرصه سیاسی جدید کرد. از سوی دیگر با گسترش گفتمان انقلابی و اندیشه شیعی انقلاب اسلامی در عراق فعال شدند.

۶. تیارالحکمه: جنبش ملی الحکمه یک ائتلاف انتخاباتی به رهبری سیدعمار حکیم است. این ائتلاف انتخاباتی به منظور پیروزی در انتخابات مجلس عراق در سال ۲۰۱۸ میلادی تشکیل شد. این ائتلاف در انتخابات مجلس عراق موفق به کسب ۱۹ کرسی از ۳۲۹ کرسی مجلس عراق شد. از مهم‌ترین باورهای تیارالحکمه ایجاد جنبش شبکه و فعال کردن آنها برای نفوذ در تصمیم‌گیری‌های سیاسی، مبارزه با فساد و توجه به ارزش‌های فرهنگی و دینی است (www.alhekmah.org).

۷. مرجعیت شیعی: علاوه بر گروه‌ها و احزاب شیعی، در میان شیعیان و مردم عراق، مرجعیت دینی و شیعی تأثیر زیادی در تحولات سیاسی عراق دارد. حوزه نجف و مرجعیت شیعی با بهره‌گیری از رویکرد سیاسی سلبی فعال و همچنین در شکل اسلام مدنی در عراق نقش فعال سیاسی داشته‌اند که مهم‌ترین مصادیق آن پس از سقوط عراق و اشغال عراق توسط آمریکا و همچنین در دوره تصرف بخشی از عراق توسط داعش مرجعیت شیعی و حوزه نجف در جایگاه سیاسی و بسیج مردمی نقش برجسته داشتند. امروزه جریان فقه‌ای نیز تابعی از تحولات سیاسی هست. از مهم‌ترین گروه مرجعیت شیعی عراق؛ آیت‌الله سیستانی، آیت‌الله خویی بعد از صدام و حوزه آیت‌الله حائری است. حوزه آیت‌الله سیستانی یکی از

مهم‌ترین طیف‌های فکری در حوزه نجف است. آیت‌الله سیستانی در زمان تصرف سرزمینی عراق توسط امریکایی‌ها واکنش نشان داده و شیعیان را به حضور جدی در مشارکت سیاسی دعوت کرد. رویکرد ایشان به ائتلاف شیعیان مثبت بوده و از آن حمایت کرد. در مراحل بحرانی عراق حضور و فتوای آیت‌الله سیستانی تأثیرگذار بوده و موجب شکل‌گیری جریان مقاومت اسلامی در عرصه سیاسی و دفاعی به‌ویژه از سوی شیعیان بوده است. پس از رحلت آیت‌الله خویی آیت‌الله سیستانی مرجعیت اسلامی شیعیان عراق را برعهده گرفت. آیت‌الله سیستانی به‌عنوان جریان فقهی و مرجعیت مهم حوزه علمیه در عراق است (الشمی، ۲۰۱۱: ۸۶). آیت‌الله سیستانی افزون‌بر عراق، در برخی از کشورهای شیعی و مسلمان نیز پیروانی دارد. با تظاهرات صد هزار نفری مردم، با برگزاری انتخابات همگانی در ژانویه ۲۰۰۴م موافقت نمود که این نشان‌دهنده میزان قدرت و نفوذ مرجعیت بود (تلاشان، ۱۳۸۹: ۹). گرچه روحانیت در حاکمیت رژیم بعث خدشه‌دار و تضعیف شد، ولی نفوذ مرجعیت شیعه در عراق انکارناپذیر است. امروزه مرجعیت دینی و فقهی در عراق، زمینه‌های گذار مرجعیت دینی و تابعیت فقهی به شیعه با مرجعیت سیاسی شده است (ابراهیم، ۱۹۹۸: ۳۱). در آینده شیعیان و مرجعیت دینی (فقهی) به سمت گسترش مداخله در اداره امور سیاسی، از جمله در زمینه‌های تقویت گروه شیعی، مشارکت سیاسی، تقویت گروه مقاومت، دعوت به مبارزه با اشغالگر و تروریسم فعال شده و علاوه بر عراق در محور مقاومت نیز ایفا نقش خواهند کرد. جریان شیعی در عراق، به‌عنوان یک گروه نهضتی فعال در راستای توسعه محور مقاومت قرار دارد. با عنایت به اینکه، هدف اصلی دیپلماسی نهضتی، تبلیغ و گسترش اسلام انقلابی و حمایت و پشتیبانی از نهضت‌های رهایی‌بخش در راستای تأمین امنیت دارالسلام است. براساس تفسیر امام خمینی (رحمه‌الله‌علیه) نه تنها امنیت مردم مسلمان و امنیت جمهوری‌های اسلامی مستقل و آزاد از هم جدا نیستند، بلکه مرتبط با امنیت و منافع دیگر مسلمانان جهان نیز هست. بنابراین شناخت ظرفیت شیعیان عراق و حمایت از این گروه شیعی علاوه بر تقویت جبهه مقاومت به تقویت و امنیت کل جهان اسلام نیز مرتبط می‌شود (قاسمی، ۱۳۹۸: ۶۷ - ۶۸).

احزاب و گروه‌های سیاسی کوچکتر شیعی

۱. **حزب فضیلت:** حزب فضیلت پس از فروپاشی حزب بعث تأسیس شد و مرکز آن پایتخت عراق است. حزب فضیلت اسلامی از جمله احزاب تشکیل‌دهنده ائتلاف شیعی هستند که بیشتر فعالیت‌های این حزب زمینه اجتماعی و مذهبی دارد (لطیف، ۱۳۹۰: ۲۸۹). آیت‌الله محمد یعقوبی رهبر ایدئولوژیک حزب به‌شمار می‌رفت، حزب فضیلت علاوه بر آیت‌الله یعقوبی از سیدمحمدصادق صدر نیز پیروی کرده و به تعالیم دینی در مناطق جنوبی عراق می‌پرداختند (محمود، ۲۰۱۹: ۱۹۸). حزب فضیلت اسلامی به‌عنوان یکی از هفت حزب تشکیل‌دهنده ائتلاف یکپارچه شیعیان عراق است. مشکلات امنیتی و معیشتی مردم از عوامل اصلی خروج حزب فضیلت از روند سیاسی و تشکیل دولت عراق است.

۲. **احزاب سکولار شیعی:** برخی از شیعیان، برپایی یک حکومت سکولار را هدف مهمی برای جوامع شیعی می‌دانند؛ از جمله جریان لائیک ایاد علاوی از نمونه سکولار آن است و پایگاه قوی در عراق نداشته و هم‌سویی زیادی با جریان مقاومت شیعیان عراق ندارد که درصدد برپایی یک نظام سیاسی بر پایه اندیشه غربی و نظام فکری سکولار است (www.lisamonlan.net).

۳. **جریان شیرازی:** جریان شیرازی منشعب از سازمان عمل اسلامی است و ریشه دیگر این جریان به تقسیم‌بندی جماعه‌العلماء می‌رسد. زمانی که جماعه‌العلماء به سه شاخه تقسیم شد؛ دسته سوم و گروه موسوم به شیرازی بود که چهره اصلی آن سیدمحمد شیرازی مرجع و رهبر معنوی پیشین سازمان عمل بوده که سیدمحمد مدرسی و برادرش هادی مدرسی و ابراهیم المطیری نیز جزو این جریان بودند. این سازمان پس از سقوط رژیم بعث بیشتر در شهر کربلا و جنوب عراق زیر نظر محمدتقی مدرسی به کارهای فرهنگی پرداختند. هدف این سازمان بسیج گروه شیعه و در جهت مبارزه با نظام کمونیستی و تأسیس حکومت اسلامی بود. با توجه به دسته‌بندی‌هایی که درون آن صورت گرفت، امروزه قدرت زیادی ندارد (ادیب، ۱۳۸۳: ۳۱). این جریان درصدد است تا اعلامیت و فقاقت مرجعیت را از مجامع علمی خارج کند و بیشتر مبتنی بر تبلیغات ماهواره‌ای از طریق سیدصادق شیرازی است (المحزومی، ۲۰۰۳: ۴۳). این

جریان از شیعیان لندن‌نشین به‌شمار می‌آید و با تفسیر خاص از تعالیم شیعی جریان شیرازی بیشتر چهره شیعیان را مخدوش می‌کند.

۴. **لیبرال‌های شیعی:** لیبرال‌های شیعی در واقع با نام لیبرال‌های مدنی شیعی در عراق فعال هستند و تأثیر کمتری به‌مراتب سایر جریان و گروه‌ها دارند که از جمله گروه ذی قار و جریان‌هایی با حالت محلی فعالیت دارند و توانایی حدود شکل‌دهی حدود ۳۰ حزب و گروه شیعی محلی را دارا هستند.

۵. **تیارالمرحله:** جریان موسوم به تیارالمرحله یا «مصطفی‌الکاظمی» در پی تأسیس یک حزب است. الکاظمی برای تأسیس یک حزب سیاسی با هدف مشارکت در انتخابات پارلمانی تلاش می‌کند. نخست‌وزیر عراق برای برداشتن گام‌های اولیه تأسیس یک حزب سیاسی برای مشارکت در انتخابات پارلمانی آتی این کشور که قرار است در اکتبر ۲۰۲۱ برگزار شود تلاش می‌کند. الکاظمی در پی کاهش نفوذ و قدرت احزاب سنتی در دولت است (کاظمی، ۱۳۹۹: ۱) تا از این طریق قدرت سیاسی تیارالمرحله حزب شکل‌گرفته در ذهن خود را تأسیس و تقویت نماید.

روش‌شناسی پژوهش

مقاله حاضر از نوع هدف، کاربردی است. روش تحقیق مورداستفاده آمیخته (تلفیق روش کیفی و کمی) و باتکیه بر حاصل دانش ضمنی انجام شده است. روش پژوهش ترکیبی بوده که در بخش اول عوامل و ویژگی مؤثر بر ظرفیت و توانمندی شیعیان عراق از ادبیات نظری موجود و همچنین حاصل تجربیات محیطی و دانش تجربی استخراج شده است. پس از دسته‌بندی و کدگذاری در قالب مدل مفهومی گرد آمده است. در بخش کمی عوامل و متغیرهای استخراج شده به آزمون و تأیید گذاشته شده و میزان و درصد تأثیرگذاری هریک از عوامل مشخص شده است. جهت گردآوری داده‌ها و اطلاعات از ادبیات نظری با استفاده از ابزارهای کتابخانه‌ای صورت گرفته و در بخش دانش ضمنی (تجربیات) و داده‌های محیطی از دانش تجربی موجود و تجربیات میدانی متخصصان دریافت شده است. پس از بررسی کیفی و دانش تجربی (مرحله دوم)، پرسشنامه محقق‌ساخته با مطابقت دانش تجربی متخصصان محیطی

بازنویسی شده است. جامعه آماری پژوهش موردنظر، پژوهشگران حوزه مقاومت پژوهی و نهضتی و اساتید دانشگاهی بودند که در زمینه تکمیل پرسشنامه حاصل از مطالعات کیفی و دانش محیطی آن را تکمیل کردند. روش نمونه‌گیری به صورت هدف‌مند و با انتخاب ۱۸ نفر از متخصصان موضوع انجام شد. جهت سنجش میزان پایایی پژوهش از آزمون آلفای کرونباخ استفاده شد. در مقاله حاضر تلاش شد فقط عوامل و متغیرهای مرتبط با ظرفیت‌شناسی شیعیان انتخاب شوند که با موضوع و هدف پژوهش ارتباط دارند.

محیط جغرافیایی مورد پژوهش

شیعیان حوزه خلیج فارس و منطقه خاورمیانه نقش مؤثری در پخش و گسترش گفتمان انقلابی داشته و به‌عنوان ظرفیت پویا و توانمند در ارتقای جبهه مقاومت به‌شمار می‌آیند. محیط جغرافیایی و گستره محیطی پژوهش، شیعیان عراق هستند. جمعیت شیعی در عراق به‌لحاظ غلبه جمعیتی و ویژگی متمایز آن به صورت نمونه مورد بررسی واقع شده است. مناطق استقرار شیعیان عراق از وجوه مختلفی قابل بررسی و حائز اهمیت است. مناطق شیعه‌نشین عراق دارای منابع غنی نفت و گاز می‌باشند. در واقع از نظر جغرافیایی و اقتصادی دارای اهمیت راهبردی می‌باشند. شیعیان در جنوب عراق به‌خصوص در بصره، کربلا، نجف و حتی بغداد اکثریت را دارند و براین اساس این حوزه‌ها در ترکیب ساخت قدرت در عراق و محیط پیرامونی مؤثر می‌باشند.

شکل ۱. نقشه کشور عراق

آنچه در نقشه نمایان است، شیعیان در شهرهای دیگری چون بابل، ذی قار، دیالی، میسان، نینوی، قادسیه و واسط نیز سکونت دارند. ترکمن‌های شیعه مذهب عراق که حدود ۱۰ درصد جمعیت عراق را تشکیل می‌دهند در میان مناطق کوهستانی شمال عراق و مناطق مرزی سوریه و ایران در شهرهای موصل، اربیل، آلتون کپری، کرکوک، دهوک، طوزخورماتو، کفری، خانقین و برخی نواحی کوهستانی سکونت دارند. شیعیان فیلی عراق در خانقین و محلات مختلف بغداد مانند رصافه و صدریه، و باب‌الشیخ و شورجه سکونت دارند (الخیون، ۲۰۰۵م: ۴۴۵) شیعیان «شبک» در موصل و جلگه نینوا حضور و فعالیت دارند. گرچه در برخی منابع تحقیقی شیعیان شبک از گروه غلات، سنی شافعی و سایر مذاهب قلمداد کرده‌اند، ولی این گروه مذهب و ماسک شیعی دارند.

میان شیعیان عراق، گروهی در هورهای جنوب عراق سکونت دارند. این دسته را «اعراب مرداب‌ها» نامیده‌اند و بین دو رودخانه دجله و فرات زندگی می‌کنند (الغراوی، ۱۴۲۵: ۷۲). دسته دیگر شیعیان که ایرانی نیز به‌شمار می‌آیند و پیوند تاریخی و اعتقادی بین ایران و عراق

دارند. از جمله آیت‌الله میرزا محمدتقی شیرازی و محمدکاظم یزدی که فتوای مبارزه و جهاد را برای مردم عراق در مقابله با قوای اشغالگر بریتانیا صادر کردند که برابر با «ثوره العشرین» در سال ۱۹۲۰ م بود (علوی‌پور، ۱۳۸۸: ۱۱). در نهایت بخشی از شیعیان ساختار و بافت روستایی، عشیره و قبیله‌ای دارند. بیشتر شیعیان در ساختار و بافتار قبیله و عشیره‌ای نزدیک مرزهای ایران و مناطق حاشیه مرزی عراق سکونت دارند (پورسعید، ۱۳۸۹: ۲۰۳). در مجموع، براساس منابع کتابخانه‌ای و آخرین سرشماری انجام شده جامعه شیعی عراق جمعیت حدود ۶۳ درصد را در خود جای داده است (رک: افشردی و بابلی، ۱۳۹۶) در ده ساله اخیر، سرشماری دقیق و رسمی از شیعیان عراق صورت نگرفته است. برآورد اطلاعات محیطی از میزان شیعیان عراق، جمعیت شیعیان در استان و شهرهای عراق شامل: بابل، بغداد، بصره، ذی‌قار، دیالی، کربلا، میسان، المثنی، نجف، نینوی، قادسیه، سماوه، سامرا، کاظمین و واسط سکونت دارند. گروهی از شیعیان که در ساختار شهری و روستایی سرشماری نشده‌اند، در میزان جمعیت شیعیان لحاظ نشده ولی در عراق به‌عنوان شیعه حضور دارند. غلبه شیعیان عراقی با اعراب است و گروه کوچکتتری نیز از شیعیان ترکمن و فارس هستند که گروه شیعه فارس به‌مرور زمان عرب‌زبان شده‌اند (فلاح، ۱۳۹۱: ۱۹۶ - ۱۹۷).

مدل مفهومی پژوهش

ظرفیت‌سنجی شیعیان عراق و تأثیر عوامل و ویژگی شیعیان بر محور مقاومت، یکی از ضرورت‌های راهبردی است که منطبق با گفتمان مقاومت اسلامی و سیاست دفاعی انقلاب اسلامی از مباحث درخور تحقیق بوده و ضرورت پژوهشی دارد. به‌عبارت‌دیگر، شناسایی ویژگی‌های ژئوپلیتیکی شیعیان عراق به‌معنای این است که وضعیت شیعیان عراق باتکیه بر کدام مؤلفه، عوامل و شاخص‌ها در مقاومت اسلامی نقش ایفا خواهند کرد و از این طریق بتوانند در عرصه فعالیت و مقاومت اسلامی ارتقا یافته و بتوانند گفتمان انقلاب اسلامی را توسعه و تعمیق دهند. درخصوص وضعیت شیعیان عراق گفتنی است که میزان جمعیت شیعیان عراق، گستره سرزمینی و محیطی عراق، دین و انگیزه‌های مذهبی، گروه‌های قومی مذهبی، سابقه تاریخی شیعیان، گروه‌های شیعی، بافت روستایی و عشیره‌ای مورد بررسی قرار گرفت. آنچه

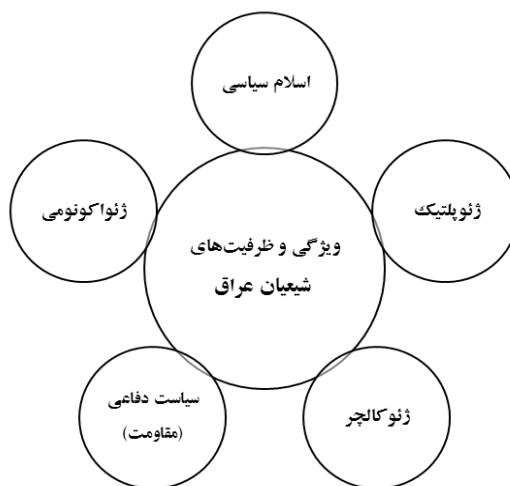
در نقشه عراق به تفکیک موقعیت و پراکندگی شیعیان عراق بررسی شد؛ شیعیان عراق براساس سرشماری ۱۰ سال پیش، چیزی نزدیک ۳۰ میلیون و ۲۰۰ هزار نفر برآورد شده است که بیش از ۶۳ درصد از کل جمعیت عراق را دربر می‌گیرد (احمدی، ۱۳۹۰: ۳۷). با توجه به نرخ رشد جمعیت شیعیان عراق و اهمیت ژئوپلتیکی و ژئواکونومی، همچنین روند پویایی و سن جوانی شیعیان عراق که در اغلب استان‌های شیعه و سراسر کشور عراق به این شکل است. در نتیجه شیعیان عراق دارای ویژگی ممتاز برای توسعه و نفوذ محور مقاومت بوده است. برای تجزیه و تحلیل ویژگی ژئوپلتیکی شیعیان عراق و عوامل مؤثر بر جبهه مقاومت، مؤلفه و شاخص‌های مهم و تأثیرگذار مبتنی بر داده‌های کیفی و داده‌های محیطی شناسایی شده و در جدول و مدل مفهومی نمایش داده شده است.

جدول ۱. جدول ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های ویژگی ژئوپلتیکی شیعیان عراق

مؤلفه‌ها (عوامل)	شاخص‌ها (متغیرها)
باور به اسلام سیاسی (پیوند معنویت و سیاست)	اهتمام به مناسک مذهبی و ارزش‌های دینی و مسئله مقاومت (پایبندی به آرمان فلسطین)
	عدالت‌خواهی و ظلم‌ستیزی مبتنی بر قاعده نفی سبیل (نفی سلطه‌گری و سلطه‌پذیری)
	باور اعتقادی به نقش رهبر و فصل‌الخطاب بودن حکم مرجعیت (ارتباط دائمی مردم با علما)
جغرافیای سیاسی (ژئوپلتیک)	تکلیف‌محوری مبتنی بر عزت و کرامت و توکل به امدادهای غیبی
	بهره‌مندی از نظام عقیدتی ولایت‌مدار و باور به آخرت و معاد
	پیوستگی سرزمینی با ایران به‌عنوان هسته مقاومت
	همسویی و حمایت با شیعیان کشورهای ایران، لبنان، سوریه، یمن
	تسلط بر سرزمین‌های مختلف عراق (دسترسی به دریا) و منابع انرژی (نفت و گاز)
	جغرافیای تاریخی با سابقه؛ حله، نجف، کربلا و پراکنش جمعیتی در شهرهای مهم
	مرز مشترک و طولانی ایران و عراق که از دیالی شروع و تا اروند رود و بیشترین مرز ایران با شیعیان
تکثر جغرافیایی احزاب شیعه و حضور شیعیان در ساختار امنیتی، وزارتخانه‌ها و پارلمان	
جغرافیای فرهنگی (ژئوکالچر)	پایتخت عراق با اکثریت و غلبه شیعی
	برگزاری مراسم‌های بین‌المللی از جمله اربعین به‌عنوان تبلیغ فرهنگی
	تشکیل موکب‌های اربعین و برگزاری مراسم ائمه معصومین
	پیوندهای اجتماعی و عشیره‌ای، ترویج حماسه عاشورایی، تجلیل از مقام شهدا
	وجود و تأثیر حوزه‌های علمیه و توسعه و گسترش عتبات و عالیات
	پیوند فرهنگی شیعیان عراق با هسته محور مقاومت مثل اهواز با العماره و بصره
	پیوند فرهنگی اکراد شیعه عراقی با کردهای ایران
توریسم و تورهای زیارتی و تبادل فرهنگی در زمینه‌های مختلف (درمانی، تجاری، تفریحی، زیارتی)	

مؤلفه‌ها (عوامل)	شاخص‌ها (متغیرها)
فرهنگ و سیاست دفاعی (مقاومت و نظام دفاعی)	فرهنگ جهاد، شهادت‌طلبی، ایثار و فداکاری و اعتقاد به جهاد کفایی
	تجربه موفق شیعیان در نبرد با تروریسم و اشغالگر (گروه‌های تکفیری و تروریستی و اروپایی و آمریکا)
	نقش علمای دین و مرجعیت در بسیج سیاسی و تشکیل حشدالشعبی
	مقابله با جنگ نرم و جنگ رسانه‌ای استکبار جهانی و نظام سلطه
	مقابله با عناصر نفوذی و بقایای حزب بعث و مقاومت در برابر رژیم اشغالگر قدس
	توانمندسازی، آموزش و تجهیز شیعیان و گروه‌های مقاومت
	توسعه تجهیزات نظامی و خودکفایی دفاعی و تسلیحاتی
عناصر و عوامل اقتصادی (ژئواکونومی)	تأثیر کمیته جمعیت و جوانان شیعه در تقابل با داعش و تروریسم
	منابع مالی متنوع و وجود ذخایر نفتی در مناطق شیعیان
	وسعت سرزمینی و اهمیت ژئوپلتیک شیعیان عراق از نظر کشاورزی
	مبارزه با مفاسد اقتصادی، دعوت به جهاد سازندگی و خودکفایی از سوی مرجعیت
	جمعیت فعال، برتری نیروی کار و توانایی نیروی انسانی شیعیان
	همکاری کشاورزی بین شیعیان عراق و ایران به‌عنوان هسته مقاومت
	روابط اقتصادی در زمینه انرژی و به‌خصوص برق
اتصال ترانزیتی مسیر راه آهن شلمچه به بصره و بازار مصرفی کالاهای ایرانی و تأمین مصالح ساختمانی	

بنابراین باتوجه به بررسی‌های انجام شده می‌توان پنج حوزه باور به اسلام سیاسی، جغرافیای سیاسی، جغرافیای فرهنگی، فرهنگ و سیاست دفاعی و عوامل اقتصادی را به‌عنوان ابعاد و حوزه‌های اصلی ویژگی‌های شیعیان عراق انتخاب کرد.

شکل ۲. مدل مفهومی پژوهش

پردازش داده‌ها (تجزیه و تحلیل) و سنجش یافته‌های پژوهش

در این مرحله پرسشنامه مستخرج از مدل مفهومی ارائه شده همراه با شرح مؤلفه‌ها و شاخص‌ها به ۱۸ نفر از اعضای گروه خبره ارسال و میزان موافقت آنها با هرکدام از مؤلفه‌ها اخذ و نقطه نظرات پیشنهادی و اصلاحی آنها جمع‌بندی و تحلیل شده است. شاخص‌های استخراج شده از ظرفیت‌شناسی شیعیان عراق و عوامل مؤثر در قالب طیف پنج‌تایی لیکرت (کاملاً موافق (۵)، موافق (۴)، بی‌نظر (۳)، مخالف (۲) و کاملاً مخالف (۱)) نمره‌گذاری شده و با استفاده از روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی و شاخص‌ها با چرخش واریماکس و تحلیل عاملی اکتشافی استفاده شد.

همان‌طور که در جدول ابعاد، مؤلفه و شاخص‌های پژوهش نشان داده شده است. ۳۴ شاخص و متغیر مؤثر و ۵ عامل با عناوین باور به اسلام سیاسی (پیوند معنویت و سیاست)، جغرافیای سیاسی (ژئوپلیتیک)، جغرافیای فرهنگی (ژئوکالچر)، فرهنگ و سیاست دفاعی (مقاومت اسلامی و نظام دفاعی اسلام) و عناصر اقتصادی (ژئواکونومی) استخراج و نام‌گذاری شدند که تأثیر عاملی آنها بین ۰/۵۱۶ تا ۰/۸۴۹ است که بار عاملی بیشتر هریک از شاخص‌های استخراج شده به منزله همبستگی و تأثیرگذاری بیشتر است.

فرضیه اصلی پژوهش؛ ویژگی و ظرفیت‌های شیعیان عراق بر محور مقاومت تأثیر دارد. نتایج حاصل از ضریب همبستگی بین شیعیان عراق و محور مقاومت با شاخص‌های موجود در ۵ عامل تعیین و تأیید می‌شود. میانگین واریانس تبیین شده از ۵ عامل مؤثر بر محور مقاومت به میانگین تقریبی (۱۰/۸۹۵) همبستگی داشته و ارتباط و تأثیرگذاری زیادی دارد. به میزان تقویت ۵ عامل کدگذاری شده و رشد شاخص‌های آن محور مقاومت از نفوذ بیشتری برخوردار بوده و گفتمان انقلابی توسعه و تعمیق بیشتری خواهد یافت. در نتیجه فرضیه تحقیق با قوت بیشتری تأیید می‌شود.

در تجزیه و تحلیل ویژگی شیعیان عراق بر محور مقاومت گفتنی است که اسلام سیاسی (پیوند معنویت و سیاست) به‌عنوان اولین و مهم‌ترین عامل مؤثر در محور مقاومت تعیین شد. پیروزی انقلاب اسلامی ایران و بازتاب گفتمان انقلابی و اسلام سیاسی در کشورهای پیرامونی و به‌ویژه دارای جمعیت شیعه تأثیر زیادی گذاشته است. اسلام سیاسی در باور شیعیان عراق

شامل: عدالت‌خواهی، معنویت، عقلانیت، وحدت و گفتمان ظلم‌ستیزی است. تأثیرگذاری و توسعه محور مقاومت در پرتو گفتمان انقلاب اسلامی بوده است. توانمندی سیاسی معنوی شیعیان، اعتقاد به امامت و باور به تشکیل حکومت اسلامی مطلوب، تکلیف آگاهی‌بخشی و بصیرت‌افزایی مبتنی بر تفکر اجتهادی در راستای مبارزه با ظالم برای احقاق حق مظلوم است. با عنایت به اینکه استعمارگران و قوای اشغالگر سرزمین‌های اسلامی را مورد تهاجم و تصرف قرار داده‌اند، لذا مقاومت اسلامی ضروری است.

اسلام سیاسی مبتنی بر مکتب کربلا عمل کرده و مهم‌ترین اقدام آنها مقاومت اسلامی و مبارزه با ظلم و قوای اشغالگر است. شهادت‌طلبی، ایثار و از خودگذشتگی از ویژگی ممتاز فقه سیاسی تشیع است که امروزه در شیعیان جهان فعال شده و به‌عنوان یک شاخصه مهم و تأثیرگذار در محور مقاومت است. فرهنگ شهادت‌طلبی الگوگیری از فرهنگ عاشورا و در دوره معاصر با نهضت امام خمینی (رحمته‌الله‌علیه) و انقلاب اسلامی اوج گرفته و در جهان اسلام و عرصه بین‌الملل نقش‌آفرینی کرده است (قاسمی، ۱۳۹۷: ۹۱ - ۱۱۰). مهم‌ترین خصیصه شیعیان، پیروی از اصل امر به معروف و نهی از منکر است که از عناصر مهم فرهنگ شیعی است. شیعیان عراق با الگوگیری از هسته مرکزی شیعه در ایران، در راستای همگرایی مسلمانان و تقویت جایگاه مسلمین و جهان اسلام حرکت کردند. از مهم‌ترین شاخص‌های عینی این باور و اقدام عملی در زمینه استکبارستیزی، مبارزه با اشغالگر و مقابله با گروه‌های تروریستی تکفیری و پایبندی به آرمان قدس و مسئله فلسطین بوده است.

جغرافیای سیاسی و سرزمینی به‌عنوان عامل دوم تأثیرگذار در محور مقاومت تعیین شد. وجود مرز سرزمینی طولانی بین شیعیان ایران، عراق و گرایش به شیعیان جبهه مقاومت و همچنین ارتباط با شیعیان سایر کشورهای شیعه در یمن، افغانستان، لبنان، بحرین و گروه اقلیت‌های شیعه در کشورهای پیرامونی، قدرت شیعیان عراق را مضاعف نموده است. شیعیان عراق بعد از بیرون‌رفتن قوای اشغالگر آمریکایی از تهدید سرزمینی به فرصت ژئوپلتیکی خود در راستای تقویت محور مقاومت امیدوار شده‌اند. علاوه بر ژئوپلتیک شیعی از جهت پیوستگی سرزمین، موقعیت ممتاز جغرافیای شیعیان در زمینه تأمین انرژی نفت و گاز جهان است.

جغرافیای تاریخی شیعیان عراق از صدر اسلام و حضور شیعیان در ساختار قدرت از دیگر متغیرهای مداخله‌گر در مؤلفه ژئوپلتیکی قابل تبیین هستند.

فرهنگ و سیاست دفاعی شیعیان عراق در دو برهه حساس تاریخ عراق نشانگر تأثیر منظومه فکری شیعیان در نظام دفاعی است. در چند دهه گذشته و به‌خصوص بعد از لشکرکشی امریکایی‌ها به عراق و همچنین تصرف خاک عراق توسط داعش و سایر گروه‌های تکفیری - تروریستی، شیعیان عراق مقابله و مبارزات فعالی در بیرون‌راندن آنها داشتند. تصرف بخش وسیعی از عراق توسط داعش در سال ۱۳۹۳ش/۲۰۱۴م اتفاق افتاد. در این برهه مقاومت مردم‌پایه و نهادهای مردمی شکل گرفته و در مبارزه با داعش فعالیت کردند. امروزه این نهاد مردمی با نام بسیج مردمی «حشدالشعبی» در عراق حضور دارد. از علل اصلی تولد حشدالشعبی فتوای عالم و مرجع برجسته شیعی آیت‌الله سیستانی و همچنین حضور و فداکاری جوانان شیعی در عراق بوده است. در واقع این پیوند مبتنی بر پیوند معنویت و سیاست بوده که در ژئوپلتیک شیعی عراق و با برخورداری از زمینه‌های فرهنگی شکل گرفته است.

آیت‌الله سیستانی دارای جایگاه معنوی در عراق و به‌عنوان مرجعیت شیعی برجسته بود که در ساختار قدرت سیاسی حضور ندارد، ولی میان مردم و تحولات سیاسی عراق نقش مهم و برجسته دارد. قرارنگرفتن آیت‌الله سیستانی در دایره سیاست و قدرت عراق به‌منزله سیاست‌گریزی نیست. رویکرد آیت‌الله سیستانی فراتر از یک دولت و دستگاه حاکمیتی عراق بوده و در برهه اشغال توسط امریکا و تصرف خاک عراق به‌وسیله گروه‌های تروریستی و تکفیری، نقش مهم و برجسته داشت. اعلام فتوای جهاد و مقاومت در برابر گروه‌های تروریستی تکفیری در سال ۲۰۱۴ و همچنین پیش‌از آن در بیرون‌راندن امریکایی‌ها مداخله مؤثری داشته است.

مرجعیت شیعی، نقش بسیار بزرگی را در عدم سوق‌یابی کامل حکومت نوین شکل گرفته در عراق پس از سقوط صدام به سوی مبانی سکولاریسم و لیبرالیسم غربی ایفا کرد. همچنین، با قدرت، مردم را به صحنه سیاسی بسیج نموده و زمینه مشارکت همگانی را با قاعده «هر عراقی، یک رأی» فراهم نمود؛ به‌گونه‌ای که رویکرد سیاسی مرجعیت در این برهه در مقایسه با گذشته خود برجسته شده و تأثیر زیادی در بسیج مردمی داشت.

حشدالشعبی با تمرکز بر «امنیت مردم پایه» دستاوردهای بسیاری در مقایسه با سایر نیروهای داخلی عراق «در حال مبارزه با تروریسم» کسب کرد. این دستاوردها، مشابهت زیادی با پیروزی‌های سایر جریان‌ها و گروه‌های مقاومت یا هم‌سو با مقاومت در راستای مبارزه با تروریسم، صهیونیسم و استعمار داشته است. از این رو، می‌توان عملکرد حشدالشعبی را با عملکرد حزب الله در لبنان، گروه‌های مقاومت در فلسطین اشغالی و انصارالله در یمن در یک چارچوب تبیین کرد.

بافت و ساخت فرهنگی شیعیان عراق، این گروه را در زمینه ژئوکالچر تقویت کرده است. در گذشته تاریخی عراق به‌عنوان مهم‌ترین حوزه شیعی و توسعه‌گفتمان تشیع و مروج فقه سیاسی و اندیشه فرهنگی بوده است. امروزه نیز وجود عتبات و عالیات در عراق به‌عنوان یک مرکز فرهنگی در جهت تقویت جبهه مقاومت به‌شمار می‌آید. جوانان شیعه عراقی با برگزاری مراسم‌های بین‌المللی از جمله اربعین به‌عنوان تبلیغ فرهنگی انجام می‌شود و با تشکیل موكب‌های اربعین و برگزاری مراسم ائمه معصومین علیه‌السلام پیوند و همبستگی شیعیان و مسلمانان را تقویت می‌کنند. پیوندهای اجتماعی و عشیره‌ای، ترویج حماسه عاشورایی، تجلیل از مقام شهدا و پیوند فرهنگی شیعیان عراق با هسته محور مقاومت مثل اهواز با العماره و بصره، همچنین پیوند فرهنگی اکراد شیعه عراقی با کردهای ایران از نمونه‌های مؤثر بر محور مقاومت است.

قابلیت‌های اقتصادی شیعیان عراق در زمینه منابع مالی متنوع و وجود ذخایر نفتی در مناطق شیعه‌نشین، وسعت سرزمینی و اهمیت و همچنین قابلیت کشاورزی، جمعیت فعال، برتری نیروی کار و توانایی نیروی انسانی عنصر ژئواکونومی را به‌عنوان یک عامل نهایی مؤثر بر محور مقاومت تعیین کرد. مبارزه با مفاسد اقتصادی، دعوت به جهاد سازندگی و خودکفایی از سوی مرجعیت و روابط اقتصادی مؤثر و اتصال ترانزیتی مسیر راه آهن شلمچه به بصره و بازار مصرفی کالاهای ایرانی می‌تواند به‌عنوان عنصر تقویت‌کننده ژئواکونومی شیعیان عراق و تقویت محور مقاومت محسوب گردد. طبق نتایج گزارش شده از تجزیه و تحلیل عامل‌ها و سنجش هریک در جدول ۳ مقدار درصدی واریانس هر عامل با متغیرهای ذیل آن به‌ترتیب میزان تأثیرگذاری بر محور مقاومت نشان داده شده است.

جدول ۳. مدل نهایی پژوهش

پیامدها و دستاوردهای پژوهش (نتیجه‌گیری)

تطور تاریخ سیاسی عراق نشانگر آن است که در طول تاریخ عراق، حکومت شیعی با قدرت ضعیفی در جنوب مرکزی شکل گرفته است. جنبش شیعیان و نهضت‌های مقاومت از شهرهای جنوبی عراق برخاسته و در عراق نیز مورد توجه قرار گرفته است. شیعیان عراق باتوجه‌به اینکه در طول تاریخ خود مورد حمله و فشار رژیم بعثی بوده‌اند، ولی در دوره تاریخی خود با ایجاد بسترهای فرهنگی و بعد از سقوط صدام در عرصه سیاسی، فعالیت مؤثر کرده‌اند. با وجود مشکلات، امروزه شیعیان بزرگ‌ترین گروه مذهبی عراق هستند که تعدادشان در حوزه خلیج فارس پس از ایران در رتبه اول قرار دارد. از قرن بیستم، مهاجرت شیعیان از جنوب عراق به سمت مناطق شمالی جمعیت شیعیان رو به افزایش است. با روند پراکندگی جغرافیایی شیعیان امروزه شیعیان در سراسر نواحی ساحل چپ دجله با جمعیت اکثریت سکونت دارند. باتوجه‌به نقش‌آفرینی سیاسی شیعیان عراق اهمیت و ضرورت ظرفیت‌سنجی شیعیان عراق و تأثیر آن بر محور مقاومت به‌عنوان یک مسئله مهم بررسی شد. بعد از شناسایی و احصای معیارهای لازم از ادبیات تحقیق و استخراج مؤلفه و شاخص‌های مؤثر از دانش ضمنی و داده‌های توصیفی، با تنظیم پرسشنامه، تعیین تأثیر هر عامل مشخص شد. براساس

تجزیه و تحلیل نظر کارشناسان و نتایج تحلیلی یافته‌ها ۵ عامل اصلی مؤثر و ۳۴ شاخص ذیل هر مؤلفه به عنوان متغیرهای مؤثر بر محور مقاومت تعیین شد. از میان عوامل ذکر شده گویه‌های اسلام سیاسی، جغرافیای سیاسی، سیاست دفاعی بیشترین تأثیرگذاری و بار عاملی بالاتری داشتند.

در توصیف یافته‌ها گفتنی است که شیعیان عراق از عوامل مؤثر و گسترده‌ای در ابعاد باور و معنویت، ویژگی جغرافیایی، ساختار و بافتار ژئوکالچر، ژئواکونومی و برخورداری از روحیه مقاوم و سازش‌ناپذیر هستند. اگرچه شیعیان عراق از شیعیان ایران متأثر بوده و برتری شیعیان عراق از سیاست‌گرایی بسیار برجسته است. ایران به عنوان رهبر جبهه مقاومت و کشور عراق به عنوان یکی از مهم‌ترین بازوهای تقویت‌کننده این محور به‌شمار می‌آید. براین اساس مؤلفه‌های مؤثر در توسعه و تقویت محور مقاومت با تأثیرپذیری از شیعیان عراق عبارتند از: ایران به عنوان هسته مرکزی محور مقاومت، جغرافیای سیاسی متمایز شیعیان، وجود مرجعیت دینی شیعه، تلفیق تابعیت فقهی با سیاسی، ظرفیت‌های شیعه عراق در زمینه محیطی، قومیتی، سرزمینی، پیوستگی عقیدتی و جغرافیایی. همچنین وجود منابع نفت و گاز در جنوب عراق و ارتباط با دریا و تسلط شیعیان بر این منطقه به عنوان مهم‌ترین عامل مؤثر در دست شیعیان است.

بنابراین، شیعیان عراق از چند جهت بر محور مقاومت تأثیرگذار بوده و حائز اهمیت فراوان است:

- نخست، توجه شیعیان به مسئله اشغالگری و تروریسم به عنوان نگرانی‌های امنیتی در موضوعاتی مانند تروریسم تکفیری، حفظ تمامیت ارضی و سرزمینی در جدیت شیعیان در اخراج بیگانگان و اشغالگران از عراق و منطقه، حفظ امنیت منطقه و مقابله با هرگونه تهدیدهای قدرت‌های بزرگ و امریکا.
- از مهم‌ترین خصیصه فرهنگی وجود سابقه کهن حوزه علمیه در نجف و روابط سیاسی، فرهنگی و دینی بین حوزه نجف و قم و همچنین حضور جمعیت کثیری از شیعیان در عراق به واسطه وجود عتبات و عالیات است.

- در زمینه فرهنگ دفاعی، شیعیان عراق علاوه بر اعتقاد و باور قلبی به مبارزه با استکبار و هرگونه سلطه‌گری، در زمینه مقاومت اسلامی تحت فتوای مرجعیت شیعی بسیج مردمی و نهادهای مقاومتی را شکل داده و در قالب آن با تروریسم و تکفیر به مبارزه برخاسته‌اند.
- بنابراین پیشنهادهایی در جهت توسعه و بهبود وضعیت شیعیان عراق و محور مقاومت ارائه می‌شود:
- آگاهی‌بخشی سیاسی و به‌ویژه تأکید بر پایداری به آرمان فلسطین به‌عنوان مسئله مهم مسلمین؛
- ترویج و ترغیب حضور مرجعیت دینی میان مردم و فراخوانی برای مبارزه با استکبار؛
- برگزاری همایش‌هایی در زمینه جغرافیای تاریخی، حله، نجف، کربلا و مکاتب و نهضت‌های شیعی؛
- حمایت، تبلیغ و ترویج برگزاری مراسم بین‌المللی از جمله اربعین به‌عنوان تبلیغ فرهنگی؛
- برگزاری کارگاه‌های آموزشی در مناطق مرزی و سرزمینی در راستای تقویت عناصر مقوم انقلابی؛
- برنامه‌ریزی و برپایی توریسم و تورهای زیارتی و تبادل فرهنگی در زمینه‌های مختلف؛
- تحقیق و ثبت تجارب موفق شیعیان عراق در نبرد با تروریسم و اشغالگر به‌عنوان الگوی موفق؛
- توانمندسازی، آموزش و... شیعیان و گروه‌های مقاومت؛
- تقویت روابط تجاری، بازرگانی در زمینه‌های مختلف؛
- استفاده از سایت‌ها و فضای مجازی در راستای تبلیغ تاریخ، فرهنگ، جغرافیای شیعی و مقاومت اسلامی.

قدردانی

نگارنده بر خود لازم می‌داند از آقای دکتر تورج افشون کارشناس حوزه عراق در مؤسسه مطالعات راهبردی اندیشه‌سازان نور به‌خاطر ارائه نظرات تخصصی مربوط به بخش احزاب و جریان‌های شیعی و مطالعه و بازبینی همان قسمت در راستای به‌سرانجام‌رسیدن پژوهش حاضر، کمال تشکر و قدردانی را داشته باشد.

فهرست منابع

منابع فارسی:

۱. آدمی، علی و ابراهیمی، حوا (۱۳۹۳)، جایگاه شیعیان در ساختار سیاسی جدید عراق، فصلنامه شیعه‌شناسی، دوره ۱۲، ش ۴۶، تابستان: ۱۰۷ - ۱۴۰.
۲. ابراهیم، فواد (۱۹۹۸)، الفقیه و الدوله الفكر السياسی الشیعی، بیروت: الکنوز.
۳. احمدی، سیدعباس (۱۳۹۰)، ایران انقلاب اسلامی و ژئوپلیتیک شیعه، تهران: اندیشه‌سازان نور.
۴. ادیب، عادل (۱۳۸۳)، حزب الدعوة اسلامی عراق، ترجمه سیدحسین موسوی، تهران، مرکز مطالعات استراتژیک خاورمیانه.
۵. افشردی، محمدحسین و بابلی، کورش (۱۳۹۶)، بررسی عوامل ژئوپلیتیک انسانی شیعیان عراق و تأثیر آن بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران، مطالعات راهبرد دفاعی، ش ۶۷، بهار.
۶. التیامی‌نیا، رضا و دیگران (۱۳۹۵)، تحلیل پیامدهای منطقه‌ای ژئوپلیتیک شیعه در دوران صدام، مطالعات سیاسی جهان اسلام، س ۵، ش ۱۹، پاییز: ۷۹ - ۸۸.
۷. الخیون، رشید (۲۰۰۵)، احوار العراق تاریخ الماء و التجفیف، بغداد، مرکز العراق للابحاث.
۸. الشبوط، محمدعبدالجبار (۲۰۱۱)، دور الاحزاب الاسلامیه فی اعاده بنا الدله العراق، مجله حوار الفكر، بغداد، المعهد الحوار الفكر، العدد ۱۶.
۹. الشمیری، محمد (۲۰۱۱)، تحولات الاسلام السياسی فی العراق، بیروت: المعارف.
۱۰. العامری، هادی (۱۳۹۷)، عراق تنها با تشکیل دولتی فراگیر ثابت می‌یابد، خبرگزاری ایسنا، ۱۴ فروردین.
۱۱. العزاوی، عباس (۱۴۲۵) تاریخ العراق بین الاحتلاین، الطبعة الاولى، قم، مکتبه الحیدریه.
۱۲. الکاظمی، مصطفی (۱۳۹۹)، مصطفی الکاظمی در پی تأسیس یک حزب، مشرق نیوز، مهر ماه.
۱۳. المحزومی، محمدسعید (۲۰۰۳)، المجدد الشیرازی تحول فی التاريخ السلامی، بیروت: دارالعلوم.
۱۴. امام خمینی (رحمه‌الله علیه)، سیدروح‌الله (۱۳۶۸)، صحیفه نور، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (رحمه‌الله علیه).
۱۵. برنا بلداجی، سیروس (۱۳۸۳)، شیعیان عراق؛ بررسی وضعیت جامعه‌شناختی، فصلنامه شیعه‌شناسی، س ۲، ش ۷، پاییز.
۱۶. پورسعید، فرزاد (۱۳۸۹) برآورد استراتژیک عراق آینده، فصلنامه مطالعات راهبردی، س سیزدهم، شاول.
۱۷. ترابیان، صفالدین (۱۳۸۲: ۱)، نگاهی به تاریخچه، سوابق و گرایش مجلس اعلای انقلاب اسلامی عراق، روزنامه همشهری، ۲۶ فروردین.
۱۸. تلاشان، حسن (۱۳۸۹)، دورنمای ژئوپلیتیک شیعه در عراق، فصلنامه شیعه‌شناسی، ش ۳۱، قم، پاییز.
۱۹. توآل، فرانسوا (۱۳۸۲)، ژئوپلیتیک شیعه، حسن صدوق ونینی، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.

۲۰. جمیل، اسماء و فالح، عبدالجبار (۲۰۱۷)، *الاحزاب السياسيه في العراق*، مرکز دراسات عراقیه: iraqstudies.com
۲۱. جویس، انویلی (۱۳۷۳)، *نهضت‌های اسلامی شیعیان عراق*، ترجمه مهوش غلامی، تهران، اطلاعات.
۲۲. حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۵)، *اصول و مفاهیم ژئوپولیتیک*، مشهد: انتشارات پاپلی.
۲۳. حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۶)، *اصول و مفاهیم ژئوپولیتیک*، مشهد: انتشارات پاپلی.
۲۴. حکیم، سیدمحسن (۱۳۸۲)، *موضع آتی شیعیان عراق در برابر کشورهای همسایه (مجموعه مقالات مسائل ایران و عراق)* تهران: شریعت.
۲۵. خیرگزاری تسنیم (۱۳۹۹)، *پیش‌بینی ائتلاف الفتح درباره کسب کرسی‌های احتمالی در انتخابات آینده*، اخبار بین‌الملل، *خبرگزاری تسنیم*، بهمن‌ماه.
۲۶. خیرگزاری جمهوری اسلامی (۱۳۹۹)، *اظهارات مقتدی صدر درباره مشارکت جریان صدر در انتخابات آینده عراق*، آذر‌ماه.
۲۷. دادفر، سجاد (۱۳۸۸)، *تحول و دگرذیسی در نمای جامعه‌شناختی شیعیان عراق در قرن بیستم*، *مجله شیعه‌شناسی*، ش ۳۲، زمستان.
۲۸. دوست‌محمدی، احمد و محمدسالم الغبان (۱۳۹۴)، *بررسی تأثیر گروه‌های شیعه عراق بر عدم موفقیت طرح خاورمیانه جدید، فصلنامه سیاست*، دوره ۴۵، ش ۳، پاییز: ۶۵۵ - ۶۷۷.
۲۹. رضایی، عبدالله (۱۳۸۸)، *گروه‌ها و ائتلافات تأثیرگذار در انتخابات آینده عراق*، *خبرگزاری آفتاب*.
۳۰. زبیدی، حسن لطیف (۱۳۹۰)، *دایره‌المعارف احزاب در عراق: احزاب، انجمن‌ها، جنبش‌ها، چهره‌های*، ترجمه عدنان محقق، تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام.
۳۱. سایت تیارالحکمه (۱۳۹۹)، *جریان سیهی تیارالحکمه*، سایت تیارالحکمه والوطنی.
۳۲. سهرابی، محمد؛ اشرفی، امرالله و کریمی، مرتضی (۱۳۹۵)، *کالبدشناسی احزاب و گروه‌های سیاسی عراق و تأثیر آنها بر روابط ایران و عراق*، *مطالعات روابط بین‌الملل*، س ۹، ش ۳۴، تابستان: ۱۶۷ - ۱۹۷.
۳۳. شاناهان، راجر (۱۳۶۲)، *توسعه سیاسی شیعه در عراق (حزب الدعوه)*، ترجمه: سیدناصر میری، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌الملل.
۳۴. شوقی البغدادی، خالد (۲۰۱۱)، *دراسة فی بنیه الاحزاب الشیعه الرئیسه فی العراق*، دمشق: رند.
۳۵. شهبازی، علی‌عسگر و رحمتی، مجید (۱۳۹۵)، *نقش و جایگاه شیعیان در ساختار عراق*، *فصلنامه پژوهش‌های سیاسی*، س ۶، ش ۱۶، بهار: ۱۳۱ - ۱۴۶.
۳۶. طاهری، مسلم و تقی‌زاده، محمود (۱۳۹۳)، *رویکرد جریان‌های شیعی عراق به تحولات نوین کشور*، *فصلنامه شیعه‌شناسی*، ش ۴۸: ۱۲۷ - ۱۴۸.

۳۷. علوی‌پور، سیدمحسن (۱۳۸۸)، ژئوپلیتیک عراق و امنیت در منطقه خلیج فارس، *مطالعات خاورمیانه*، س شانزدهم، ش ۲.
۳۸. غلامی قمی، مصطفی (۱۳۸۶)، نقش شیعیان و رهبران مذهبی در تحولات سیاسی و اجتماعی عراق، *مجله شیعه‌شناسی*، ش ۱۷.
۳۹. فروزان، یونس؛ عالی‌شاهی، عبدالرضا و مسعودنیا، حسین (۱۳۹۸)، جریان صدر و ظهور واپس‌گرایی هویتی در جبهه مقاومت در دو بعد کلان سخت و نرم، *فصلنامه تحقیقات سیاسی بین‌المللی*، ش ۳۸، بهار: ۳۱ - ۵۲.
۴۰. فلاح، رحمت‌الله (۱۳۹۱)، برآورد محیط سیاسی شیعیان عراق، *فصلنامه ۱۵ خرداد*، س دهم، ش ۳۴، زمستان.
۴۱. فولر، گراهام رند و فرانکله، رحیم (۱۳۸۳)، شیعیان عراق، ترجمه: خدیجه تبریزی، *فصلنامه شیعه‌شناسی*، تابستان.
۴۲. قاسمی، بهزاد (۱۳۹۷)، ارزیابی تأثیر فرهنگ شهادت‌طلبی انقلاب اسلامی ایران در جهان اسلام و عرصه بین‌الملل، *فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام*، س هفتم، ش ۴، پیاپی ۲۴.
۴۳. قاسمی، بهزاد (۱۳۹۸)، آرمان امنیت امت مسلمان در گفتمان انقلاب اسلامی ضرورت‌ها و چالش‌ها، *فصلنامه سیاست دفاعی*، سال ۲۷، ش ۱۰۸، پاییز.
۴۴. لطیف، حسن (۱۳۹۰)، *دایرةالمعارف احزاب در عراق*، ترجمه سیدعدنان محقق، تهران: دانشگاه امام صادق.
۴۵. محمود، مؤید جیبیر (۲۰۱۹)، *الظاهره الحزبیه فی العراق الجدید - جدلیه العلاقه بین الفکر و الممارسه*، المجلد العشرون، العدد الثالث، یولیو، جامعه القاهره.
۴۶. مرکز الإمارات للسياسات (۲۰۱۸)، *خريطة التحالفات الانتخابية للقوى الشيعية في العراق*، ۱۵ فبرایر: epc.ae/ar/publication/256
۴۷. موسوی، سیدحسین (۱۳۸۳)، *حزب الدعوة اسلامی عراق: پیشینه تاریخی و اندیشه سیاسی*، تهران: مرکز مطالعات استراتژیک خاورمیانه.
۴۸. میری، مجتبی و نوذری، میثم (۱۳۹۷)، نقش و جایگاه احزاب و گروه‌های شیعی در عراق باتأکید بر همگرایی با ایران، *پژوهشنامه اندیشه معاصر*، س ۱، ش ۱، تابستان: ۹۹ - ۱۱۶.
۴۹. نجفی، فیروز و دیگران (۱۳۹۶)، نقش و جایگاه گروه‌های شیعه در ساختار سیاسی عراق پس از فروپاشی (۲۰۰۳ - ۲۰۱۵)، *مطالعات انقلاب اسلامی*، س ۱۴، ش ۴۸، بهار: ۹۱ - ۱۰۸.

منابع انگلیسی:

1. Pacione, M. (1985). *Progress in Political Geography*. Publication of London.
2. www.dw.com/en/iraqi-pm-haider-al-abadi-announces-bid.
3. www.newindianexpress.com/world/2018/jan/15/pm